

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

MALI

Petr Zídek

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Mali

P E T R Z Í D E K

N A K L A D A T E L S T V Í L I B R I , P R A H A 2 0 0 4

Kniha vychází s podporou občanského sdružení pro.libri.

© Petr Zídek, 2004

© Libri, 2004

ISBN 80-7277-277-5

Obsah

Místo úvodu	7
Na úsvitu věků	9
Od neolitu k době železné	9
Říše Ghana	11
Islám a vpád Almorávidů	12
Říše Mali	13
Maliská společnost	15
Úpadek říše Mali	16
Songhajska říše	17
Marocký vpád	18
Staletí anarchie a úpadku	20
Pronikání Evropanů	21
Tajemné Timbuktu	22
Nastolení francouzské moci	25
Součástí Francouzské západní Afriky	29
Zkouška světové války	30
Od první ke druhé válce	31
Poválečné reformy: Francouzská unie	33
Nacionální hnutí ve Francouzském Súdánu	37
Francouzské společenství a Federace Mali	39
Republika Mali	42
Všemocná strana	43
Od plánu ke krachu	45
Úprk dopředu a pád	47
Vojáci u moci	50
Ekonomika v začarovaném kruhu	53
Válka s Burkinou Faso	55
Pád vojenské diktatury	56
Cesta k demokracii	58
Povstání Tuaregů	60
Zatěžkávací zkoušky demokratického režimu	63
Dnešní Mali	67
Česko-maliské vztahy	68
Země „předního zájmu“	69
Zklamané naděje	73
Současné vztahy	76

Základní informace pro turisty	78
Bibliografická poznámka	81
Encyklopedické heslo	84
Přehled vedoucích představitelů od získání nezávislosti	88
Důležité informace pro cesty do Mali	89
Jazyková první pomoc	91
Poznámka k přepisu vlastních jmen	92
Seznam zkratk	93

Místo úvodu

Na maliské státní pečeti, která je užívána jako státní znak, najdeme heslo: Jeden národ – jeden cíl – jedna víra. Ovšem realita Republiky Mali je téměř pravým opakem tohoto sloganu. V zemi žijí mnohá etnika a jedno z nich, Tuaregové, ještě před několika lety usilovalo se zbraní v ruce o odtržení. Většinovou vírou je tu sice islám, ale zdaleka není vírou jedinou. Animismus stále vyznává asi pětina obyvatel (i když ho v té či oné míře praktikují všichni bez ohledu na náboženské vyznání) a najdeme tu i několik procent křesťanů (jsou tu jak katolíci, tak i protestanti různých denominací). A jeden cíl? Těžko říci, co by jím mělo být, snad úsilí o hospodářský a sociální vzestup země. Mnozí Malijsi však dávají přednost rychlejší cestě za štěstím a snaží se emigrovat do Evropy nebo Severní Ameriky – jen ve Francii jich žije 120 000, 60 % z nich ilegálně.

Když se dnes řekne Afrika, vybaví se většině lidí bída, hladomory, zaostalost, občanská válka, utečenci, vojenský převrat nebo epidemie AIDS. Vývoj Mali v posledních letech dokazuje, že existuje i jiná Afrika, vždyť v Mali proběhly již troje demokratické volby, země zaznamenává stabilní hospodářský růst, vleklý etnický konflikt byl vyřešen smírem. V kontextu západní Afriky je Mali ostrovem stability.

Na druhé straně problémy země jsou obrovské a pro Evropana těžko představitelné. Mali je podle OSN čtvrtou nejméně rozvinutou zemí světa, má vysokou dětskou úmrtnost, dvě třetiny obyvatel jsou negramotné a lidé zde umírají v průměru ve 45 letech (statisticky však průměrný věk dosahuje jen něco málo přes 16 let, a to díky vysoké porodnosti). Přes tato hrozivá čísla se lze na maliskou budoucnost dívat s mírným optimismem. Mali na počátku 90. let 20. století vykročilo správným směrem a nezbývá než doufat, že z této cesty nesejde.

Na úsvitu věků

Prehistorie území, které dnes tvoří Republiku Mali, je doposud velmi málo známá. V západní Africe nevznikla žádná kultura používající písmo. Naše poznávání dějin této oblasti je proto až do 8. století po Kr., kdy se poprvé objevuje v dílech arabských autorů, z velké části závislé na antropologii, lingvistice a hlavně archeologii. Archeologický průzkum tohoto regionu je zatím nesoustavný, proto se musíme většinou spokojit s více či méně podloženými hypotézami.

Území Mali náleží ke třem geografickým oblastem. Na jihu je to Súdán (z arabského bilád as-súdán = země černých lidí), široký pás savan a stepí táhnoucí se napříč celou Afrikou od Atlantiku až po Etiopskou vysočinu (nezaměňovat se státem Súdán, jehož jižní část leží v nejuvýchodnější oblasti súdánského pásu). Na severu se rozprostírají pouštní oblasti Sahary a přechodná oblast mezi těmito dvěma pásy se nazývá Sahel (arabsky = břeh). O původu ani životě nejstarších obyvatel této části světa mnoho nevíme. Jisté je to, že jejich život fatálně ovlivňovaly klimatické změny, zejména periodické vysychání Sahary. V 6.–5. tisíciletí před Kr. se poušť proměnila v savanu, a umožnila tak zemědělskou revoluci. Z této doby pocházejí první doklady o chovu domestikovaného dobytka, o něco mladší nálezy z pohoří Ahaggar v jižním Alžírsku (lokalita Meniet, Amekni) svědčí o pěstování obilí. Mnozí badatelé soudí, že údolí Nigeru je jednou ze čtyř oblastí světa, v nichž se nezávisle na sobě zrodila zemědělská výroba. První súdánské zemědělci pěstovali čirok, proso, africkou rýži, jamy, podzemnici olejnou, ořechy kola a další plodiny. Po celém území západní Afriky byla od 8. tisíciletí před Kr. rozšířena keramika s tečkovanými vlnovkami.

Od neolitu k době železné

Zhruba v polovině 3. tisíciletí před Kr. se proměnilo klima. Množství srážek se snižovalo a Sahara začala vysychat. Pastevci obývajících saharské savany byli nuceni postupovat k jihu.

Jedna z nejvýznamnějších archeologických lokalit na území dnešního Mali, Karkarichinkat u soutoku Nigeru a pouštní řeky Tilemsi poblíž města Gao, ukazuje, že v posledním relativně vlhkém období (2000–1300 před Kr.) žili zdejší lidé velmi podobně jako dnešní polokočovní pastevci. Živili se chovem dobytka, rybolovem a příležitostným lovem. Používali keramiku a vytvářeli hliněné figurky zvířat.

Zvláštností západoafrického vývoje je, že zde neproběhla doba bronzová, což bývá vysvětlováno relativním nedostatkem měděné rudy, a naopak hojností rudy železné, kterou lze v některých oblastech najít přímo na povrchu. Použití mědi je prokázáno v Mauritánii v 9. století před Kr., železo se objevuje již v 7. století před Kr. na území dnešního Nigeru a Nigérie (lokality Taruga). Zároveň s železnými nástroji se v západní Africe dlouho udržují nástroje kamenné. Původ železné metalurgie je předmětem spekulací. Někteří soudí, že byla objevena přímo na místě, jiní se domnívají, že byla převzata ze severní Afriky od Féniciánů nebo se rozšířila nilským údolím z Egypta.

Říše Ghana

Zatímco vliv starých středomořských civilizací a Římské říše na západní Afriku zůstává předmětem diskusí, působení islámu ze severní Afriky ve druhé polovině 1. tisíciletí je nepochybné. Rychlost mocenského a územního rozmachu islámu po smrti proroka Muhammada v roce 632 je v lidských dějinách ojedinělá. Již v roce 642 si muslimští Arabové podmanili do té doby byzantský Egypt, přes houževnatý odpor místních Berberů dobyli na počátku 8. století celý Maghrib a několik let nato i vizigótská území na Pyrenejském poloostrově. Muslimům se však nepodařilo udržet jednotnou říši a umajjovský chalífát se roku 750 rozpadl na množství více či méně nezávislých států.

Ze severní Afriky na jih se islám šířil zpočátku mírovou cestou. Díky transsaharskému obchodu pronikal do západního a středního Súdánu, kde v té době již existovaly městské státy i rozsáhlé říše. Nejvýznamnější z nich byla říše Ghana, rozkládající se v dnešní jižní Mauritánii, Senegalu a západním Mali. (Jméno této dávné říše si zvolila britská kolonie Zlaté pobřeží v roce 1957, kdy získala nezávislost, jako název nového státu. Dnešní Ghanská republika však se svou předchůdkyní teritoriálně nijak nesouvisí).

Přestože se o Ghaně poprvé zmiňuje teprve arabský pramen z let 788–793, všeobecně se má za to, že existovala přinejmenším od 4. století. Počátky říše nejsou příliš jasné. Podle tradičního výkladu má původ ve státě Wagadu v západním Senegalu. Tvůrci říše byli negroidní Soninkové (Sarakolové) a *ghana* byl původně titul vládce s významem: válečný náčelník, později přenesený jak na hlavní město, tak na celou říši. Její centrum je ztotožňováno s archeologickou lokalitou Koumbi Saleh (Kumbi Sáléh) v jihovýchodní Mauritánii poblíž hranic s Mali. Zde bylo odkryto rozsáhlé sídliště, v němž mohlo podle odhadů žít na 30 000 obyvatel. Podle dochovaných nápisů z *Koránu* a zbytků mešity lze usuzovat, že obyvatelé byli muslimy, panovník však zřejmě vyznával tradiční náboženství.

Nejdůležitějším písemným pramenem pro poznání Ghany jsou zápisy arabského geografa al-Bakrího, zpracované ve

Španělsku na základě zpráv cestovatelů. Ghana profitovala z transsaharského obchodu: z jihu na sever bylo dopravováno zlato, jehož naleziště říše kontrolovala, opačným směrem sůl. „Král vymáhá poplatek ve výši jednoho zlatého dináru za každý oslí náklad soli, který vchází do země, a dva zlaté dináry za každý náklad soli, který zemi opouští,“ píše al-Bakrí. Pozice Ghany v transsaharském obchodu se upevnila roku 990, když dobyla konkurenční berberský Aoudaghost (Awdaghust), ležící na severozápadě.

Islám a vpád Almorávidů

Říše Ghana nebyla jediným organizovaným celkem na území dnešního Mali v 1. tisíciletí. Poblíž Djenné na řece Bani byly objeveny rozsáhlé zbytky města (tzv. Staré Djenné), jehož kořeny sahají až do 3. století před Kr. Město vystavené z nepálených cihel, které v Mali dodnes patří k nejrozšířenějším stavebním materiálům, zaujímalo v 9. století plochu větší než třicet hektarů a bylo obehnané dvoukilometrovými hradbami. Velmi starou obchodní křižovatkou je rovněž Gao, které vzniklo asi v 5. století. Jeho panovník přijal na přelomu 1. a 2. tisíciletí jako první v tropické Africe islám.

Centrum říše Ghana bylo roku 1076 dobyto berberskými Almorávidy, hnutím západosaharských kmenů vyznávajících ortodoxní islám. Panství Almorávidů se zhroutilo po smrti jejich vůdce Abú Bakra v roce 1087. Ghana však již nikdy nedokázala obnovit svou hegemonii v oblasti a klesla na úroveň jednoho z mnoha státeků. Její pád mohl být způsoben také počátkem suchého období na přelomu 11. a 12. století. Poslední zmínky o Ghaně pocházejí ze 14. století, kdy je uváděna jako jedna z částí říše Mali.

Říše Mali

O období mezi dobytím centra Ghany v roce 1076 a vítězstvím Sundžáty Keity v bitvě u Kirina roku 1235, které je považováno za počátek hegemonie říše Mali v západní Africe, existuje velmi málo písemných pramenů. Počátky Mali, které bývají kladeny do 10. či 11. století, jsou takřka neznámé. Podle legendy byl zakladatelem království a dynastie Keita jistý Baramendena (v jiném prameni nazývaný Beremun), který v polovině 11. století konvertoval k islámu, později uskutečnil pouť do Mekky a přijal titul sultána.

Oblast Mandingu obývaná příslušníky jazykové skupiny Mandé a rozkládající se mezi horními toky Senegalu, Nigeru a jejich přítoků zůstala v 11. a 12. století zřejmě ušetřena turbulencí, které otráslly severněji ležící Chanou. Vzniklo zde velké množství států a státečků, jejichž obyvatelé žili zejména z úrodné půdy. Prvním státem, který získal kolem roku 1180 hegemonii nad celou oblastí Mandingu, bylo království Sósů, jehož centrum leželo severně od dnešního Bamaka. V roce 1224 se král Sósů Sumanguru Kanté pustil do nemilosrdné války s královstvím Mali, jehož centrum leželo výše proti proudu Nigeru. Podle legendy nechal Sumanguru Kanté vyvraždit celou maliskou vládnoucí dynastii s výjimkou nejmladšího ochrnutého Sundžáty (jméno přepisováno také jako Sundata). Sundžáta se však uzdravil a podnikl vše, aby se pomstil. Se skupinou svých vrstevníků nejprve ovládl území v pohoří Futa Djallon v dnešní Guineji. V drobných válkách se vycvičili ve vojenském umění a roku 1234 se vrátili do Mandingu. Následujícího roku porazil Sundžáta v bitvě u Kiriny Sósů a jejich král Sumanguru byl v boji zabit. Sundžáta využil příznivé situace a rozšířil svou říši na sever, západ i východ. Pod jeho přímou či nepřímou mocí se tak ocitlo území dnešního Mali, Senegalu, Gambie a část Guineje a Mauritánie. Bohatství říše bylo založeno především na kontrole dvou nejvýznamnějších západoafrických středisek těžby zlata: Buré a Bambuku.

Po Sundžátově smrti v roce 1255 nastoupil jeho syn *mansa* (titul maliských panovníků) Ulé, který podnikl pouť do Mekky,

čímž se Mali dostalo do povědomí islámského světa. (O tom, zda Sundžata byl, či nebyl muslim, nejsou jednoznačné doklady.) Po Ulého smrti nastala doba rozbrojů, která skončila až za vlády propuštěného otroka Sakury (1285–1300). Ten připojil k říši další území, ale byl zavražděn cestou z Mekky.

Největšího rozkvětu dosáhla říše Mali ve 14. století. Na jeho počátku se rychle vystřídali tři panovníci, z nichž poslední, Abúbakar II., se rozhodl zjistit, zda jsou v Atlantiku ještě nějaké další země. Podle tradice vyplul v roce 1312 s dvěma tisíci malými loděmi na moře a již se nevrátil. Někteří historikové dnes zastávají hypotézu, že doplul až do Ameriky, což mají dokládat zde užívaná místní jména, která prý mají původ v jazycích skupiny mandé. Jestliže však výprava není pouhou legendou, je mnohem pravděpodobnější, že se nezkušený námořník na lodích vhodných pouze pro říční plavbu brzy utopil.

O proslulosti Mali v arabském světě i ve středověké Evropě se nejvíce zasloužil mansa Músa, který vládl v letech 1307–32. V roce 1324 se vypravil na tradiční pouť do Mekky, přičemž jeho doprovod tvořilo podle odhadů patnáct až šedesát tisíc lidí, včetně pěti set otroků, kteří nesli vaky se zlatým prachem. Svou štedrostí Músa ohromil obyvatele Káhiry, kterou při cestě navštívil. Zlatý prach, jenž rozdával doslova po hrstech, způsobil v Egyptě dlouhodobý pokles ceny tohoto drahého kovu. Zpět do Mali s sebou Músa přivedl andaluského básníka a architekta Abú Isháka as-Sáhilího, který v Gao a Timbuktu vystavěl nové mešity a je považován za tvůrce súdánského slohu.

Po Músově smrti krátce vládl jeho syn Maghan I. (1332–36) a pak nastoupil na trůn jeho bratr Sulejmán (1336–59). Přestože byl mansa Sulejmán považován za skrblíka – musel uvést do pořádku státní finance narušené přílišnou štedrostí svého staršího sourozence –, říše pod jeho vládou vzkvétala. V letech 1352–54 ji navštívil největší středověký arabský cestovatel Ibn Battúta (1304–1368/70). Ve svém proslulém cestopise popsal detailně život na maliském dvoře, kde pobýval devět měsíců. U Malijců oceňoval zbožnost, smysl pro spravedlnost a pokoru před vládcem. „V jejich zemi vládne naprostá bezpečnost a žádný cestující ani místní člověk se nemusí obávat lupičů nebo násilníků.“ Naopak za zavrženíhodné považoval mravy žen: „Služebné, otrokyně a mladé dívky chodí na veřejnosti

úplně nahé a nemají kolem pasu ani kousek oděvu. Ženy přicházejí k sultánovi zcela nahé a nemají ani závoj přes obličej, a tak chodí dokonce i sultánovy dcery.” (Přeložil Ivan Hrbek.)

Maliská společnost

Říše Mali byla značně nesourodá. Panovník bezprostředně vládl jen na území Mandingů, které bylo rozděleno na provincie spravované většinou příslušníky vládnoucí rodiny. Vzdálenější oblasti byly ponechávány místním náčelníkům, kteří však museli přísahat mansovi věrnost a odvádět daně. Na jejich vybírání někde dohlíželi vládcovi místodržící. Některé části říše, jako např. město Djenné, platily pouze poplatek, ale jinak se těšily nezávislosti. Panovník sídlil ve městě Niani, které bylo v roce 1920 archeologicky lokalizováno na dnešní hranici mezi Guineou a Mali. Podrobnější průzkum, jenž byl zahájen na konci 60. let 20. století, víceméně potvrdil údaj arabských pramenů o tom, že město mělo v době největšího rozkvětu na 100 000 obyvatel. Loajalitu vzdálenějších oblastí si mansa zajišťoval také tím, že děti tamních pohlavářů byly vychovány u dvora v Niany, a sloužily tak v podstatě jako rukojmí.

Život u dvora se vyznačoval propracovaným rituálem a všichni poddaní se před panovníkem museli velmi ponižovat. Takto popsal průběh audience Ibn Battúta: „Když si sultán zavolá do svého audienčního sálu některého svého poddaného, ten si svlékne oděv, obleče si obnošené šaty, sejme turban a nasadí si špinavou kapuci a vejde do sálu s kalhotami a šaty vyhrnutými nad kolena. Pak poníženě a pokorně postupuje kupředu a bije silně lokty do země a nakonec se zastaví, poklekne a se svěšenou hlavou a ohnutými zády poslouchá, co mu sultán říká. Jakmile mu sultán odpoví, odkryje si záda a sype si na hlavu a na záda prach jako někdo, kdo se koupe a sprchuje se.” (Přeložil Ivan Hrbek.) Ke svým poddaným mluvil mansa zásadně velmi potichu, jeho slova tlumočil davu mluvčí – *griot*.

Říše Mali byla před objevením Nového světa zřejmě nejvýznamnějším producentem zlata (nerazila z něj ovšem žádné mince – běžným platidlem byly spíše mušle kauri dovážené z Indického oceánu). Většina jejích obyvatel, kteří stejně jako